

BARBARA KOVAČEVIĆ

Dlaka na jeziku, mušice u glavi, a buba u uhu

Već i vrapci na grani znaju da su somatski frazemi jedna od najbrojnijih zatvorenih skupina unutar hrvatskoga frazeološkog fonda. Somatski su frazemi frazeološke jedinice koje na formalnome planu sadržavaju naziv za najmanje jedan dio tijela. Iako se definicije frazeologa ne podudaraju uvijek i u potpunosti jer jedni frazeolozi somatskim frazemima smatraju samo frazeme koji za sastavnicu imaju dio ljudskoga tijela, dok drugi u somatsku frazeologiju uključuju i one frazeme koji za sastavnicu imaju dio životinjskoga tijela, najnovija istraživanja u Hrvatskoj objedinjuju frazeme kojima su sastavnice i ljudski i životinjski dijelovi tijela (npr. *izgubiti/gubiti glavu, dobiti nogu, biti trn u oku komu, držati jezik za zubima; nositi (imati) glavu u torbi, okititi se / kititi se tuđim perjem, stati na rep komu, čemu*) te one frazeme koji su na temelju pozadinske slike povezani s ljudskom ili životinjskom tjelesnošću (npr. *imati dvije lijeve, dignuti sve četiri u zrak*), tj. u kojima je došlo do izostavljanja somatske sastavnice.

Naziv *somatski frazem* s obzirom na nove frazeološke i frazeografske spoznaje možemo promatrati kao naziv koji je hiperoniman trima skupinama frazema sa sastavnicama koje se odnose na dijelove tijela. Prva skupina uključuje frazeme u kojima se pojavljuje naziv za najmanje jedan dio ljudskoga tijela (antroposomatizam). Druga skupina uključuje frazeme u kojima se pojavljuje naziv za najmanje jedan dio životinjskoga tijela (zoosomatizam). Treća skupina uključuje frazeme u kojima se pojavljuje naziv za najmanje jedan dio „tijela” pripadnika biljnoga svijeta (fitosomatizam), npr. *u cvijetu mladosti, naše gore list, doći (stići) na zelenu granu, presjeći (sasjeći, zatrti i sl.) u korijenu što, smokvin list, mlad kao pupoljak, trn u oku (peti) komu*.

Frazeološko istraživanje provedeno na reprezentativnome korpusu od osamstotinjak hrvatskih somatskih frazema objavljeno 2012. godine u monografiji *Hrvatski frazemi od glave do pete* (Kovačević 2012.) pokazalo je prisutnost 72 antroposomatizma, od kojih su najzastupljeniji *glava, ruka, oko, srce i noga*. Takvi rezultati navode nas na zaključak da su u somatskoj frazeologiji vanjski antroposomatizmi, oni koji su okom vidljivi, zastupljeniji od naziva dijelova tijela o kojima u svijesti nemamo jasnu sliku, tj. od unutarnjih organa (npr. *jetra, pluća, bubrezi, crijeva*). Iznimka je jedino *srce* zbog svoje tradicionalne simbolike i slikovitosti. Somatski se frazemi s antroposomatizmima mogu podijeliti u dvije osnovne skupine: 1. frazemi u kojima se pojavljuje samo jedan antroposomatizam, 2. frazemi u kojima se pojavljuju dva antroposomatizma. Frazemi u kojima se pojavljuje samo jedan antroposomatizam najčešće su glagolski frazemi u kojima je somatizam jedina imenička sastavnica, npr. *lupiti se / lupati se (udariti se / udarati se) po čelu, pljunuti u dlanove, biti oštra jezika, koljena klecaju (dršču) komu, imati debelu (tvrdu) kožu, ustati/ustajati na lijevu*

nogu, imati <dobro> nos za što, pljunuti u šake, začepiti (zavezati) usta komu, uzeti/uzimati na zub koga. U nekima od njih frazeologizirali su se i nazivi, npr. biti (postati) slijepo crijevo <čega>, biti (postati) usko grlo <čega>. Kod frazema koji sadržavaju više imeničkih sastavnica antroposomatizam može biti primarna sastavnica (npr. udariti/udarati šakom po stolu, biti do grla u dugovima, biti (stajati) jednom nogom u grobu, imati obraz kao đon) ili sekundarna sastavnica (npr. uhvatiti boga za bradu, čuvati (držati, paziti, nositi) koga, što kao kap (malo) vode na dlanu; visi mač nad glavom komu; zapela je (zastala je) riječ u grlu komu; pogledati/gledati smrti u oči), pri čemu se odrednice primarno i sekundarno odnose samo na poredak imeničkih sastavnica u frazemu. Kad se u frazemu pojavljuju dva somatizma, jedan je u primarnome, a drugi u sekundarnome položaju bez obzira na to je li riječ o udvajanju istoga somatizma (npr. dok udariš (lupiš) dlanom o dlan, s koljena na koljeno, oči u oči, rame uz rame <s kim>, prenosi se (ide i sl.) od usta do usta) ili je riječ o dvama različitim somatizmima (imati mozga u glavi, od glave do pete, udarila je (jurnula) je krv u glavu komu, ne vidjeti ni prst (prsta) pred nosom, imati trbuh do zuba).

Ovom ćemo prigodom više pozornosti posvetiti motivaciji triju somatskih frazema od kojih prvi sadržava dva somatizma, a drugi i treći ima somatsku sastavnicu u sekundarnome položaju. To su frazemi *biti bez dlake na jeziku*, *imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>* i *staviti (baciti) bubu (buhu) u uho komu*.

Frazem *biti bez dlake na jeziku* i njegova sintaktička inačica *nemati dlake na jeziku* razvijaju frazemsko značenje ‘biti otvoren (iskren), otvoreno iznositi svoje stavove, govoriti izravno (bez okolišanja, bez straha), iskreno izraziti/izražavati svoje mišljenje’ konceptualno se odnose na otvorenost i neposrednost čovjeka pri govoru, ali nose i dodatno značenje smjelosti i odlučnosti. Istomu konceptu pripada i parnoprijedložni frazem *bez dlake na jeziku*, koji uz glagole govorenja (*reći, govoriti, kazati* itd.) ima priložno kategorijalno značenje ‘otvoreno, bez okolišanja, bez ustručavanja’, dok uz imeničke kolokate (*čovjek, žena, osoba* itd.) ima pridjevno kategorijalno značenje. U značenjskome talogu frazema nalazi se slika dlake na ljudskome jeziku, tj. u ustima, koja ometa govor. Dlaka simbolizira prepreku u mišljenju ili volji da se kaže istina. Međutim, ne smijemo zanemariti ni činjenicu da postoji narodno vjerovanje prema kojemu lažljivcima rastu dlake na jeziku, što implicira da oni koji ne lažu nemaju što kriti i mogu slobodno pokazati svoj bezdlaki jezik. Kao i uvijek kad ne možemo sa sigurnošću utvrditi podrijetlo kojega frazema, posegnut ćemo za nekim paralelama koje pronalazimo na europskoj frazeološkoj karti. Tako možemo ustvrditi da u njemačkome jeziku postoji sličan frazem i prema strukturi i prema sastavnicama, ali bez negacije – *Haare auf der Zunge haben* (imati dlaku na jeziku), pokraj kojega se u rječnicima obično bilježi značenje ‘imati dugačak jezik, biti drzak na jeziku’. Također, u njemačkome jeziku postoji i frazem *Haare auf den Zähnen haben* (imati dlaku na zubima) značenja ‘biti energičan, oštro braniti svoj stav, imati oštar jezik, biti drzak’. I njemački frazeolozi još uvijek tapkaju u mraku kad je riječ o motivaciji navedenih frazema. Iako se ti frazemi dovode u vezu s pričom o čovjeku koji se želio prikazati vukodlakom, pa je pokazivao žile i dlake na jeziku i zubima, vjerojatnije je objašnjenje prema kojemu se dlakavost smatra iskonskom odlikom slobodnoga čovjeka,

pa samim time dlaka na jeziku ili zubima simbolizira slobodu – slobodu govora i slobodu mišljenja. S obzirom na činjenicu da njemački frazemi nemaju negaciju, a istovrijedni španjolski frazem (*no tener pelos en la lengua*) i talijanski frazem (*non avere peli sulla lingua*) imaju, neki naši jezikoslovci smatraju da je naš frazem kalk prema talijanskome frazemu. Ipak, u literaturi postoje i drukčija tumačenja, koja podrijetlo ovoga frazema stavljaju u slavenski kontekst i traže objašnjenja u etnografskim zapisima koji opisuju način predjenja i nabrajaju postupke pri njemu: „upredajući vunu, žene često jezikom, pošto su im obe ruke zauzete, ustima skidaju grumuljice da im vlasi / upredena vuna bude glatkija, pa im na jeziku, u ustima ostaju dlačice koje ispljuvavaju” (*usp.* Mršević-Radović 2002.). Kako bilo da bilo, u svim navedenim jezicima ti se frazemi odnose na osobe koje hrabro, samouvjereno i odlučno iznose svoje mišljenje, a njihov verbalni nastup može sadržavati određenu dozu bezobrazluka i nekulture u ophođenju s drugim ljudima.

Mjesto dodira zoonimne (animalističke) frazeologije i somatske frazeologije čine oni frazemi u kojima se na formalnome planu pojavljuje jedan zoonim u kombinaciji s jednim antroposomatizmom, npr. *imati crve u guzici (stražnjici)*, *pojela je (popapala je) maca jezik komu*, *braniti (nositi) zmiju (guju) u njedrima*, *imati jezik kao krava rep*. U tu skupinu ubrajamo i frazeme s entomonimnim sastavnicama – *imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>* i *staviti (baciti) bubu (buhu) u uho komu*. Frazem *imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>* sa značenjem ‘biti hirovit (svoje glav, mušičav), imati hirove’ i njemu antoniman frazem *izbiti (istjerati) mušice (bube, bubice) iz glave komu* sa značenjem ‘urazumiti koga, natjerati koga da se uozbilji, nagovoriti koga da se prestane zanositi čudnim idejama’ u svojem značenjskom talogu nose sliku kukca koji je smješten u čovjekovoj glavi, u kojoj po prirodi stvari ne bi trebao biti, i utječe na njegov razum, tj. „izaziva različita unutarnja stanja i raspoloženja – od ludila i tvrdoglavosti do lakomislenosti i gluposti” (Fink 2004.). Ti su frazemi utemeljeni na drevnome vjerovanju da se vrag uobličio u kukca te kroz otvore na glavi (usta ili nos) ušao u nju i promijenio čovjekovo raspoloženje te ga učinio prgavim, tvrdoglavim ili mušičavim. Prvi se frazem upotrebljava pri opisu čovjeka koji je postao hirovit, ali i luckast ili lakomislen, a drugi opisuje pokušaj da se čovjeka vrati u normalno stanje pribranosti i ozbiljnosti. Na istoj je slici utemeljen i frazem *staviti (baciti, ubaciti) bubu (buhu) u uho komu*, koji frazeološkim značenjem ‘reći komu što da bi on o tome poslije razmišljao, dati komu materijala za razmišljanje, namjerno potaknuti koga na razmišljanje o čemu’ upućuje na nespokojna ili nemirna čovjeka u kojemu su koja sitnica ili nagovještaj pobudili sumnju. Frazemi iste strukture i značenja postoje u mnogim

europskim jezicima (engleskome *drop (put) a bug in (into) sb's ear / drop (put) a flea in (into) sb's ear*, njemačkome *jemandem einen Floh ins Ohr setzen*, francuskom *mettre la puce à l'oreille*, talijanskom *mettere la pulce nell'orecchio a qlcu*). U engleskome jeziku supostoje entomonimne sastavnice *buba/bug* i *buha/flea*, pri čemu je frazem sa sastavnicom *buba – drop (put) a flea in (into) sb's ear* – kalkiran iz francuskoga jezika. Frazem se u engleskome jeziku prvi put pojavio oko 1430. godine pri prijevodu djela francuskoga cistercitskog redovnika Guillaumea de Deguilevillea (*The Pilgrimage of the Life of the Manhood*). Kad se pojavio, frazem je imao značenje koje je tada imao i u francuskome jeziku i odnosio se na izazivanje ili postojanje ljubavne želje, a autor ga je upotrijebio figurativno u religijskome kontekstu za duhovne osjećaje izazvane kontemplacijom o velikim čudima. To je značenje frazem imao i u 17. stoljeću, što se može iščitati iz La Fontaineovih zapisa. Danas se frazem u francuskome jeziku odnosi na pobuđivanje sumnje, a u engleskome na opomenu ili odbijanje s prijekorom. Pozadinska slika frazema počiva na lošim higijenskim navikama iz davnina kad su domovi i domaćini često bili zaraženi buhama. Kad bi buha ušla u uho, skakala bi u pokušaju da iz njega iziđe i pritom bi znala ugristi domaćina, kojega bi to moglo dovesti gotovo do ludila. Jedini spas od iritantne napasti bilo je ulijevanje ulja u uho, pri čemu bi se buha u njemu utopila. Motivacija engleskoga frazema mogla bi počivati na samoj prirodi životinje koja se brzo kreće, pa može biti metafora za nešto poželjno, ali nedostižno ili nešto uzbudljivo, što je nemoguće kontrolirati poput iznenadne strasti. Također, postojalo je mišljenje da je buha vanjski element koji utječe na čovjeka i šapće mu poruke u uho. Stoga su govornici engleskoga jezika prosudili da fizička i emocionalna nelagoda koju izaziva postojanje stranoga tijela u njihovu organizmu nalikuje oštroj kritici ili ukoru. S druge strane, u engleskome frazemu sa sastavnicom *buba (drop (put) a bug in (into) sb's ear)*, koji se prema zapisima pojavljuje još u 11. stoljeću, entomonimna se sastavnica odnosi na posebnu vrstu kukaca, koji su kod nas poznati pod nazivima *uholaže*, *štrige* ili *škarice*. Naziv *uholaža* upućuje na to da je to kukac koji ulazi u uho, naziv *štriga* uobičajen je u našim krajevima u kojima se *kositi* ili *šišati* kaže *štrigati*, a naziv *škarica* upućuje na kliješta koja se nalaze na stražnjemu dijelu tijela toga kukca. Svima je iz djetinjstva poznata priča o tome opasnom

kukcu, koji može ući u uho te svojim jakim zatkom s kliještima probiti bubnjić, pri čemu neposlušna djeca mogu oglušiti. Englezi su smatrali da uholaža ulazi u glavu kroz uho te da može dosađivati i podmuklo utjecati riječima na domaćina. Sam frazem pretpostavlja da se komu daje sugestija ili nagovještaj, tj. da mu se prenosi informacija koja će mu pomoći pri donošenju valjane odluke o budućim postupcima.

